

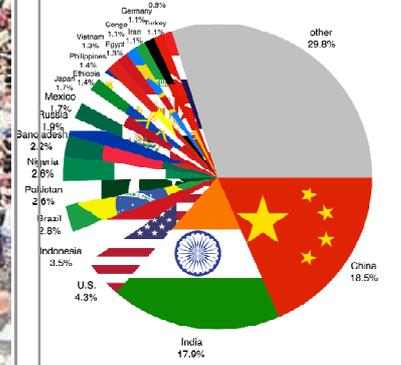

लोकसंख्या (Population)

लोकसंख्या स्थित्यंतराचा सिध्दांत

World Population Percentages (2017)

ए.जे.कोल व इ.एम.हुवर यांनी लोकसंख्या वाढ आणि निम्न उत्पन्न देशातील आर्थिक विकास (१९५८) या पुस्तकात लोकसंख्या सस्रमणाचा सिध्दांत मांडला.

या सिध्दांतानुसार प्रत्येक देश, लोकसंख्या संक्रमणाच्या तीन टप्प्यांमधून जातो. या सिध्दांतामध्ये संक्रमण हे उच्च ते निम्न जन्म आणि मृत्यूदर दाखवतो.

लोकसंख्या संक्रमणाचे टप्पे :

सिध्दांतात आर्थिक विकास व लोकसंख्येतील वाढ यांमधील संबंध तीन टप्प्यांमध्ये स्पष्ट केला आहे. या सिध्दांतानुसार, देश आर्थिकदृष्ट्या प्रगत होतो तेव्हा लोकसंख्या तीन टप्प्यांमधून जाते ती खालीलप्रमाणे.

अ. पहिला टप्पा (लोकसंख्येतील घटता दर १८९१ ते १९२१) : स्थिर लोकसंख्या -

हा पूर्व औद्योगिक व प्राचीन टप्पा होता. यात जन्मदर व मृत्यूदर दोन्हीचे प्रमाण जास्त होते. म्हणजेच सर्व विकसनशील देश या टप्प्यात होते. सामाजिक व आर्थिक परिस्थितीमुळे लोकसंख्येत कमी वृद्धी झाली. उदा. जास्त प्रमाणात निरक्षरता, अंधविश्वास, दारिद्र्य, रुढीवादी, वैद्यकीय सुविधांचा अभाव इत्यादी. १९२१ पूर्वी भारताचा समावेश लोकसंख्या संक्रमण सिध्दांताच्या पहिल्या टप्प्यात होता.

जन्मदर ↑ मृत्यूदर ↑

२०११ च्या जनगणनेनुसार भारताची लोकसंख्या १२१ कोटी आहे. जगातील एकूण लोकसंख्येच्या तुलनेत भारतात १७.५ टक्के इतकी लोकसंख्या आहे. भारताला जगाच्या फक्त २.४ टक्के जमीन वाटायला आली आहे. तर प्रतिवर्ष लोकसंख्या वाढीचा दर २.४ टक्के इतका आहे.

भारताच्या बाबतीत सिध्दांताचे स्पष्टीकरण

आकडेवारीच्या आधारे सिध्दांताचे स्पष्टीकरण

पहिली अवस्था (वर्षे)	जन्मदर	मृत्यूदर	लोकसंख्या (Cr)	दशकिय वाढ %	लोकसंख्या वाढ
१८९१ ते १९००	४५.८	४४.४	२३.८	-	जन्मदर - स्थिर मृत्यूदर
१९०० ते १९१०	४८.१	४२.६	२५.२	५.७५	
१९११ ते १९२०	४९.२	४८.६	२५.१	-०.३१ महाविभाजन	

भारतातील
दुसरी
अवस्था

मंद
लोकसंख्या
वाढ

वेगवान
लोकसंख्या
वाढ

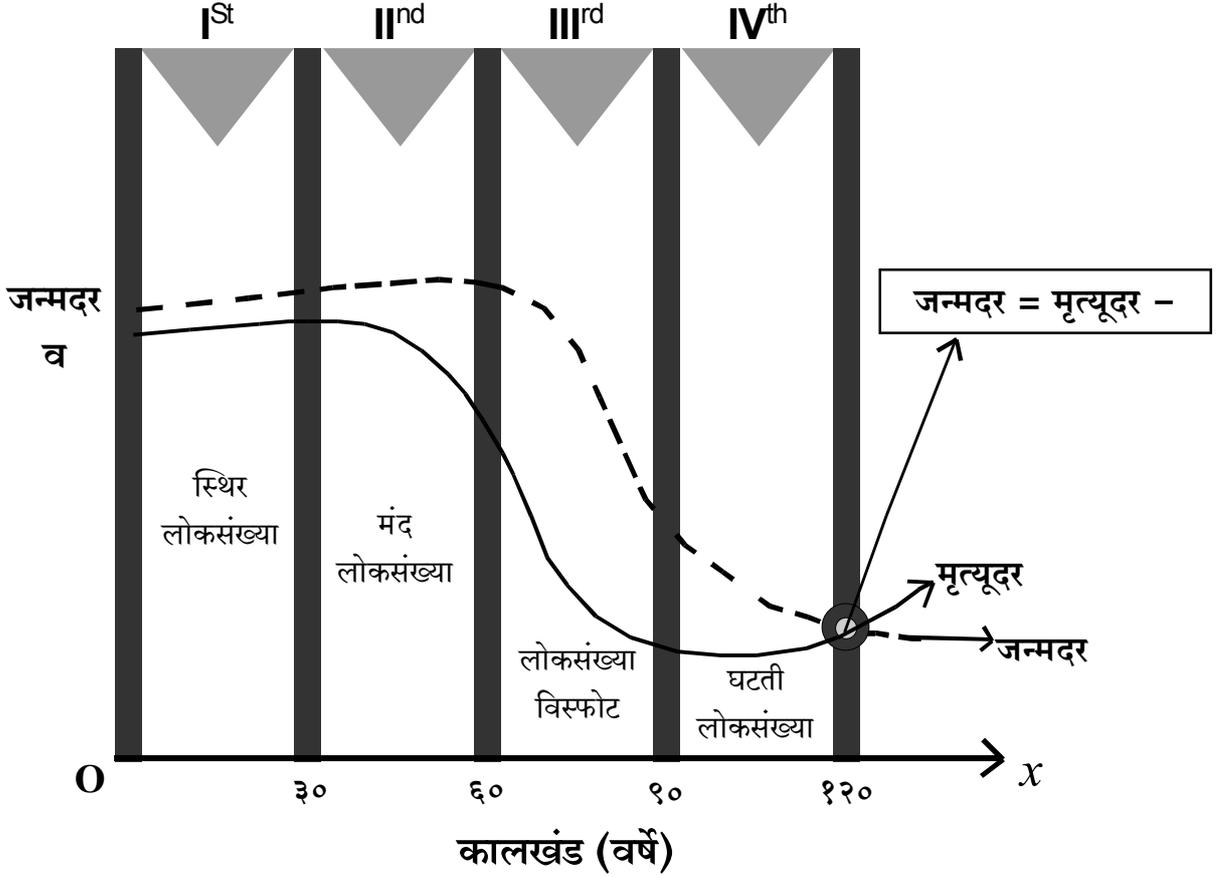
(वर्षे)	जन्मदर	मृत्यूदर	लोकसंख्या (Cr)	दशकिय वाढ %	लोकसंख्या वाढ
१९२१ ते १९३०	४६.४	३६.३	२७.८	११.०	जन्मदर - स्थिर मृत्यूदर - घट मंद
१९३१ ते १९४०	४५.२	३१.२	३१.८	१४.२२	
१९४१ ते १९५०	३९.९	२७.४	३६.१	१३.३१	

(वर्षे)	जन्मदर	मृत्यूदर	लोकसंख्या (Cr)	दशकिय वाढ %	लोकसंख्या वाढ
१९५१ ते १९६०	४०.०	१८.०	४३.९	२१.५१	जन्मदर - जास्त मृत्यूदर - कमी वेगवान
१९६१ ते १९७०	४१.२	१३.२	५४.८	२४.८०	
१९७१ ते १९८०	३७.२	१५.०	६८.३	२४.६६	

१९७१ ते १९८० ३७.२ १५.० ६८.३ २४.६६

तिसरी अवस्था (वर्षे)	जन्मदर	मृत्यूदर	लोकसंख्या (Cr)	दशकिय वाढ %	लोकसंख्या वाढ
१८९१ ते १९९०	३२.६	११.१	८४.६	२३.८७	जन्मदर - घट मृत्यूदर - घट वाढती पण घटत जाणारी लोकसंख्या
१९९१ ते २०००	२२.८	७.४	१०२.८	२१.५४	
२००१ ते २०११	२०.९७	७.४८	१२१.०	१७.६९/ १७.६४	

- वाढती दराने वाढणारी लोकसंख्या

संकल्पना -

- न्यूनतम लोकसंख्या: नैसर्गिक संसाधने लोकसंख्या वाढीपेक्षा जास्त आहेत.
- अधिकतम लोकसंख्या: लोकसंख्या वाढ नैसर्गिक संसाधनांपेक्षा जास्त आहे.
- पर्याप्त लोकसंख्या: लोकसंख्या वाढ व उपलब्ध नैसर्गिक संसाधने समान आहेत.

लोकसंख्या वाढीसंबंधी संकल्पना

१. जन्मदर : जन्मदर म्हणजे एका वर्षात प्रती १ हजार लोकसंख्येमागे जन्माला आलेल्या बालकांची संख्या होय.
२. मृत्यूदर : मृत्यूदर म्हणजे एका वर्षात प्रती १ हजार लोकसंख्येमागे मृत्यू पावलेल्या व्यक्तींची संख्या होय.
३. जीवित प्रमाण दर : जन्मदर व मृत्यू दर यांच्यातील फरक म्हणजे जगण्याचा दर किंवा जीवित प्रमाण दर होय.
हा दर लोकसंख्येतील वाढ दर्शवतो.
जीवित प्रमाण दर = जन्मदर - मृत्यूदर

पर्याप्त/अनुकूल/इष्टतम लोकसंख्या सिध्दांत

लोकसंख्येचा आधुनिक सिध्दांत
(Theory of Optimum Popultion)

लोकसंख्या वाढीचा हा अगदी अलीकडील सिध्दांत आहे. 'राजकीय, अर्थशास्त्रातील तत्वे' स्वतःच्या कार्यामध्ये या सिध्दांताचा पाया घालणारे प्रा.सिडवीक हे पहिले अर्थशास्त्रज्ञ होते.

प्रा.एडवीन आणि कॅनन यांनी पर्याप्त ही संज्ञा सर्वप्रथम वापरली. कार सौंडर्स यांच्या मते 'जी लोकसंख्या जास्तीत जास्त आर्थिक कल्याण करते ती पर्याप्त लोकसंख्या'.कॅननच्या मतानुसार, 'कोणत्याही वेळी (देशामध्ये) एक अशी स्थिती निर्माण होते जेव्हा सर्वोच्च परतावा मिळत असतो आणि मजुरी कमी किंवा जास्त केल्यास प्रमाणबद्ध परताव्यामध्ये घट होईल.'

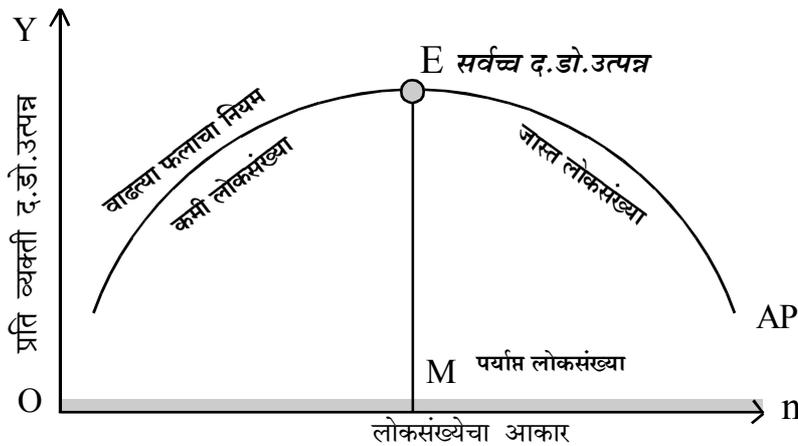
१. **डाल्टन :** सर्वाधिक दरडोई उत्पन्न प्राप्त करणारी लोकसंख्या मध्ये पर्याप्त लोकसंख्या होय.
२. **प्रो.बोल्डिंग :** ज्या लोकसंख्येला लोकाचे राहणीमान सर्वोच्च असते ती लोकसंख्य पर्याप्त लोकसंख्या होय.
३. **प्रो.रॉबिन्स :** ज्या लोकसंख्येच्या पातळीला अधिक उत्पादन घेणे शक्य आहे ती पर्याप्त लोकसंख्या होय.

सिध्दांताची मांडणी – कार सॉर्डसन व एडवीन कॅनन यांनी केली आहे.

- माल्यसच्या सिध्दांतावर टीका
- ज्या लोकसंख्येला लोकाचे दरडोई उत्पन्न ज्या सर्वोच्च बिंदुला असते त्या लोकसंख्येला पर्याप्त लोकसंख्या म्हणतात.

गृहितके :-

१. देशाची लोकसंख्या वाढते म्हणून कार्यकारी लोकसंख्या स्थिर राहते.
२. लोकसंख्या वाढते म्हणून नैसर्गिक साधनसंपत्ती, भांडवलाची स्थिती अपरिवर्तनीय राहते.

कार सॉर्डर्सचा पर्याप्त लोकसंख्येचा सिध्दांत

यांच्या मते व्यक्ती नेहमी अनुकूल आकडा गाठण्याचा प्रयत्न करतो. सर्वोच्च सरासरी परतावा देणारा आकडा म्हणजे पर्याप्तता होय. पर्याप्त स्तर गाठण्यासाठी आकडयामधील वाढ ही कमीजास्त प्रमाणात मानवाकडून नियंत्रित केली जाते. लोकसंख्येची अनावश्यक वाढ टाळण्यासाठी कार यांनी प्रतिबंधात्मक उपायावर भर दिले आहे. या सिध्दांतात लोकसंख्या समस्या ही केवळ आकारमानाशी निगडित नसून सक्षम उत्पादन आणि समान वितरण यांच्याशी संबंधीत आहे. लोकसंख्या वाढीबरोबर उत्पन्न घटत जाते तेव्हा ती अतिरिक्त लोकसंख्या असते.

माल्थसचा लोकसंख्या सिध्दात/माल्थुसियन सिध्दांत

थॉमस रॉबर्ट माल्थस या इंग्रजी अर्थतज्ञाने १७९८ मध्ये –
 “An essay on the principle of population
 या जगप्रसिध्द ग्रंथात लोकसंख्या सिध्दांत मांडला आहे.

सिध्दांत :-

जीवन निर्वाह पातळीपेक्षा तीव्र वेगाने वाढणारी लोकसंख्या राष्ट्रासाठी समस्या ठरते.

गृहितके :-

१. लोकसंख्येत सातत्याने वाढ होत जाते.
२. स्त्री-पुरुषामध्ये प्रजननाची गरज सारखीच असते (Fecundity)
३. साक्षरतेचा अभाव असतो.
४. जीवनासाठी अन्न ह्या घटकाची आवश्यकता
५. आर्थिक प्रगती सोबत सन्तानोपत्ती वाढ होते व जीवनस्तर खालावतो.

स्पष्टीकरण :-

१. लोकसंख्या - भूमितीय पध्दतीने वाढते
 - २५ वर्षांला लोकसंख्या दुप्पट होते.
 - १ : २ : ४ : ८ : १६ : ३२ : ६४ : १२८ (२०० वर्षांनंतर) २५६
२. अन्नधान्य - गणितीय पध्दतीने वाढते
 - लोकसंख्येच्या तुलनेत अन्नधान्यामधील वाढ घटत जाते.
 - १ : २ : ३ : ४ : ५ : ६ : ७ : ८ २०० वर्षांनंतर - ९ असेल
 - घटत्या फलाचा नियम लागू होतो.
३. लोकसंख्या व अन्नधान्य उत्पादन यांत असमतोल -
 लोकसंख्यावाढ भूमिती श्रेणीने व अन्नधान्य उत्पादन गणिती श्रेणीने होत असल्याने लोकसंख्यावाढ व

अन्नधान्य उत्पादन यात असमतोल निर्माण होतो. यामुळे वाढणाऱ्या लोकसंख्येला पुरेसे अन्नधान्य मिळू शकत नाही.

३. लोकसंख्या नियंत्रण :-

अ. नैसर्गिक नियंत्रण -

लोकसंख्या वाढल्यामुळे अर्धपोषण, कुपोषण व उपासमार होते. तसेच दुष्काळ, रोगराई, महापूर, साथीचे आजार, भूकंप इत्यादी नैसर्गिक आपत्ती निर्माण होतात. त्यामुळे जास्त झालेली लोकसंख्या मारली जाते. या आपत्तींना माल्थसने नैसर्गिक नियंत्रण सांगितले आहे.

ब. प्रतिबंधक नियंत्रण - मानवाने प्रतिबंधक नियंत्रण

घातल्यास नैसर्गिक उपाय टाळणे शक्य असते प्रतिबंधक उपायांचे दोन भाग पाडले आहेत. नैतिक संयम या उपायामध्ये ब्रम्हचर्य पालन, उशिरा विवाह, नैतिक बंधने इत्यादींचा समावेश होतो. तर कृत्रिम उपायांमध्ये जन्मदर नियंत्रण ठेवणाऱ्या सर्व आधुनिक उपायांचा समावेश होतो.

टिका :-	१. अवास्तव सिध्दांत
	२. घटत्या फलाचा नियम शेतीत दोषपूर्ण
	३. गणितीय स्पष्टीकरण चुकीचे
	४. उपाययोजना चुकिच्या
	५. मृत्युदरातील घट विचारात घेतले नाही.

डाल्टनचे सुत्र

$$M = \frac{A-O}{O}$$

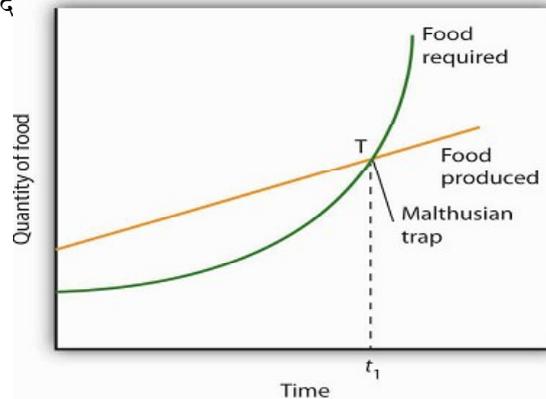
M	=	Maladjustment or deviation from optimum population
A	=	Actual Population
O	=	Optimum Population

जर-	=	शून्य असेल लोकसंख्या अनुकूल असेल.
	=	+ धन असेल तेंव्हा लोकसंख्या जास्त असेल.
	=	- ऋण असेल तेंव्हा लोकसंख्या कमी असेल.

टिका :	१.	पर्याप्त लोकसंख्या ठरवणे कठीण
	२.	स्थिर सिध्दांत
	३.	जैविक व सामाजिक घटकाकडे दुर्लक्ष
	४.	फक्त आर्थिक घटकाचा विचार
	५.	अव्यवहारिक
	६.	वितरणाकडे दुर्लक्ष,

माल्थसचा लोकसंख्या सापळा - Population Trap

- अन्नधान्याच्या कमतरतेमुळे अतिरिक्त लोकसंख्या वाढते.
- अर्थव्यवस्थेत द.डो.उत्पन्न सध्या स्थिर राहते.
- तंत्रज्ञान व संशोधनामुळे अर्थव्यवस्थेतील उत्पन्न वाढ होते.
- पण वरिल बदला मुळे राहणीमानात सुधारणा होण्या एवजी, लोकसंख्येत वाढ होते आणि द.डो.उ.तेवढेच राहतो.
- एकूण उत्पन्न वाढूनही द.डो.उ.तेवढेच राहते. अर्थव्यवस्था सापळ्यात अडकते.

स्पेन्सरचा जीवशास्त्रीय लोकसंख्या सिध्दांत

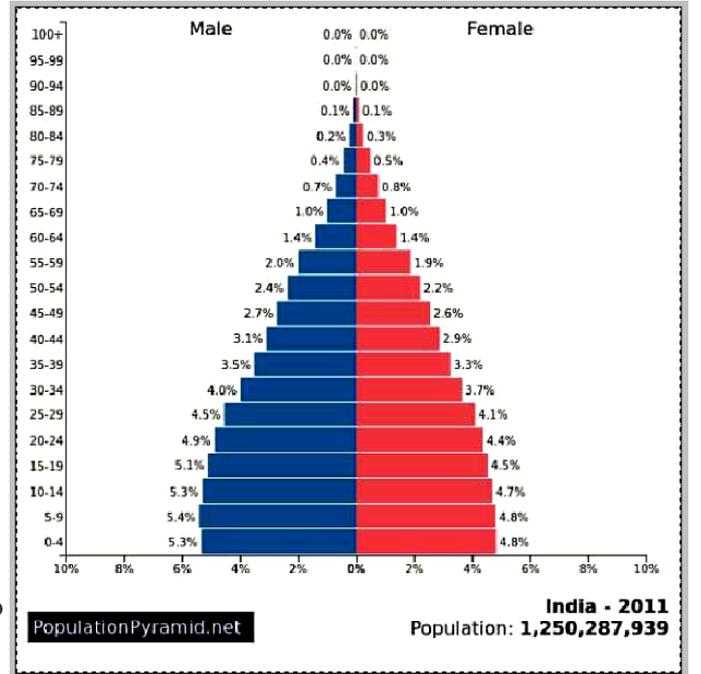
- हर्बर्ट स्पेन्सर यांनी लोकसंख्यावाढीच्या सिध्दांताची मांडणी करतांना लोकसंख्यावाढ ही निसर्गतः होत असते. या बाबीला प्रमाण मानले.
- त्यांच्या मते निसर्गामध्ये उत्पत्ती व व्यक्तीकरण यांचा परस्पराविरोधी संबंध आहे.
- सामाजिक जीवनामध्ये जटीलतेच्या वाढीबरोबरच जननाची प्रक्रिया कमी होत जाते.
- नैसर्गिक नियमच लोकसंख्या वाढीला नियंत्रित ठेवण्याची जबाबदारी आपल्यावर घेतो. याकरीता निसर्ग मानवातील प्रजननशक्तीबरोबरच इतर बाबींना नष्ट करण्याचा प्रयत्न करीत असतो. म्हणजेच निसर्ग मानवाचे लक्ष सामाजिक, आर्थिक, धार्मिक तसेच वैज्ञानिक विकासाकडे आकर्षित करीत राहतो. त्यामुळे त्याचा परिणाम जननप्रक्रियेवर होतो.
- हर्बर्टच्या मते स्त्रिया जितक्या जास्त प्रमाणात व्यक्तिगत विकासामध्ये कार्यरत होतील, तितकी त्यांची जास्तीत जास्त शक्ती याकरीता खर्ची पडेल. परिणामी, त्यांच्यातील संतानोत्पत्तीची शक्ती कमी-कमी होत जाईल व त्यामुळे आपोआपच लोकसंख्या नियंत्रित होत जाईल.

सिध्दांत -

- “मानवाचे जीवन जसजसे जटिल होत जाते तसतशी त्याची शक्ती स्वविकासाकरीता खर्ची पडून त्याच्यातील जननक्षमता कमी होवू लागते.”
- म्हणूनच श्रीमंत कुटूंबातील व्यक्तींमध्ये दरिद्री कुटूंबातील व्यक्तींपेक्षा जननक्षमता कमी असते. कारण श्रीमंत व्यक्तींच्या जीवनात बौद्धिक श्रम आणि जटिलता अधिकाधिक असल्याने त्याचा जननवर दरिद्री कुटूंबातील व्यक्तींपेक्षा कमी असतो. हर्बर्ट स्पेन्सरच्या मते सजीवाच्या आकारावर देखील जननदर अवलंबून असतो. सजीवांचा आकार आणि जननदर परस्पर विरोधी संबंध आहे.

लोकसंख्येचा मनोरा (पिरॅमिड)

लोकसंख्येचा अभ्यास करण्याचे विविध घटक आहेत. त्यापैकी लोकसंख्येचे वय आणि लिंग रचनेप्रमाणे वर्गीकरण करून केलेल्या अभ्यासाला लोकसंख्येचा मनोरा असे म्हणतात. मानवी लोकसंख्येची विविध गट आहेत. अर्भक, शिशु, बालक, कुमार, युवक, प्रौढ व वृद्ध. यांच्या आधारे वय व लिंगनिहाय वर्गीकरण दर्शविले जाते. पुरुष पंरपरेने मनोच्याच्या डाव्या बाजूस दर्शविले जातात आणि स्त्रीयाचे प्रमाण उजवीकडे मोजली जाते या साधनांचा उपयोग विशिष्ट लोकसंख्येचे वय व दृश्यमान काढण्यासाठी केला जातो. भारतात वय वर्षे १५ ते ६५ या गटातील मनोच्याचा आकार मोठा येतो. तर ६६ पेक्षा अधिक वय असणारा मनोरा अरुंध होत जातो. भारतात माथा अरुंध तर पाया उथळ आहे. विकसित देशात माथा उथळ व पाया अरुंध असतो.

लोकसंख्येचा लाभांश

देशातील वाढत्या लोकसंख्येला नैसर्गिक साधनसामग्रीवर पडणारी जबाबदारी किंवा दडपण समजले जाते. परंतु दुसऱ्या बाजूने विचार केला तर देशाची लोकसंख्या ही देशाची खरी संपत्ती मानली जाते. मानवी साधनसंपत्ती हा राष्ट्राच्या लोकसंख्येचा एक भाग असतो. देशाची वाढती लोकसंख्या आर्थिक विकासाला पोषण ठरते. वाढती लोकसंख्या विकासाला मारकही ठरू शकते. माल्थसने आपल्या सिध्दान्तात स्पष्ट केलेले आहे.

आर्थिक विकासातील लोकसंख्येचा लाभांश खालील मुद्यांवरून स्पष्ट केला जातो.

१. कर्त्या श्रमशक्तीचा पुरवठा लोकसंख्येतून होतो.
२. वाढत्या लोकसंख्येमुळे बाजारपेठांचा विस्तार होतो.
३. उत्पादनात वाढ होते.
४. भांडवलनिर्मितीचे साधन
५. मानवी भांडवलाच्या निर्मितीला साहाय्य मिळते.
६. कौशल्यनिर्मितीला प्रोत्साहन मिळते.

वरील बाबींमुळे राष्ट्रीय उत्पन्नात व दरडोई उत्पन्नात वाढ होवून लोकांच्या राहणीमानाचा दर्जा उंचावतो म्हणून वाढलेल्या लोकसंख्येमुळे देशाला लाभांश मिळतो.

लोकसंख्येचा लाभांश

लोकसंख्येचा लाभांश म्हणजे देशातील उत्पादक किंवा कामकरी लोकांच्या संख्येत वाढ होवून देशाचा आर्थिक विकास होणे होय.

लोकसंख्येचा लाभांश या प्रक्रियेत १५ ते ३४ या वयोगटातील तरुणांची म्हणजे कर्त्या/कामकरी लोकांची संख्या वाढते आणि त्याचा परिणाम राष्ट्रीय उत्पन्नात वाढ होवून लोकांच्या दरडोई उत्पन्नात वाढ होते व लोकांच्या जीवनमानात वाढ होते.

० वर्षे ते १४ वर्षे वयोगटातील आणि ६० वर्षे आणि त्यापेक्षा अधिक वय असणारी लोकसंख्या

अवलंबित्व प्रमाण = -----
कृतीशील वयोगटातील (१५ वर्षे ते ५९ वर्षे)
वयोगटातील लोकसंख्या

लोकसंख्या लाभांशाचे अडथळे /मर्यादा

१. उच्च जननदर
२. बालमृत्यू व स्त्री-भ्रूणहत्या
३. महिला व बाल समस्या
४. अपुऱ्या आरोग्य सुविधा
५. अन्नसुरक्षाविषयक समस्या
६. स्वच्छ पेयजलाचा अभाव
७. ग्रामीण-शहरी असंतुलन
८. शिक्षण-प्रशिक्षणाचा अभाव
९. उर्जाविषयक समस्या
१०. कृषिविकास दुर्लक्षित
११. औद्योगिक विकास मंद
१२. अपुऱ्या रोजगार संधी

जनगणना - २०११

भारत

- भारतात एनएसएसओ मार्फत दर दहा वर्षाला लोकसंख्येचे मापन केले जाते.
- १८७२ मधील पहिली अधिकृत जनगणना करण्यात आली. मात्र नियमित श्रृंखलेची पहिली जनगणना १८८१ मध्ये मोजण्यात आली.
- १८७२ पासून मोजल्यास २०११ ची जनगणना १५ वी तर स्वातंत्र्य प्राप्तीनंतर ७ वी जनगणना होय.
- ही जनगणना दोन टप्प्यात करण्यात आली.

घोषवाक्य : आपली जनगणना आपले भविष्य

२०११ चे जनगणना आयुक्त डॉ.सी.चंद्रमौळी
२०११ नुसार एकूण लोकसंख्या १२१ कोटी
जगात दुसरा क्रमांक

दशकीय वाढीचा दर २००१ ते २०११
१७.६९%

प्रतिवर्ष लोकसंख्या वाढीचा दर २.४
जागतिक लोकसंख्येचे प्रमाण १७.५

2011

महाराष्ट्र

- एकूण लोकसंख्या ११,२३,७४,३३३ (११.२४ कोटी)
- पुरुष लोकसंख्या ५८,३६१,३९७ (५१.९३ %)
- स्त्री लोकसंख्या ५४,०११,५७५ (४८.७ %)
- ग्रामीण लोकसंख्येचे प्रमाण ५४.७७
- शहरी लोकसंख्येचे प्रमाण ४५.२२

भारत 500 भारत की जनगणना 2011
INDIA CENSUS OF INDIA

२०२१ ची जनगणना ही भारतातील १६ वी तर स्वातंत्र्यानंतरची आठवी डिजिटल जनगणना असेल.

जनगणनेचे जनक :-

सर डेजिल इबेप्सन डेमोग्राफी शब्दाचा वापर अँकीन गुड्लार्ड.

आधुनिक जनगणना :-

- 1) अमेरिका 1790 - पहिली जनगणना.
- 2) इंग्लंड - 1809
- 3) बेल्जियम - 1829
- 4) फ्रान्स - 1973
- 5) भारत - 1872 - लॉर्ड मेयो.

जगातील सर्वाधिक लोकसंख्येचे शहर टोकियो असून मुंबई, दिल्ली व कोलकत्ता. 6, 7 व 8 क्रमांक.

जगातील सर्वात जास्त लोकसंख्या असलेले शहर टोकियो आहे.

टोकियोची लोकसंख्या - ३,७८,४३,०००

वैशिष्ट्ये :-

- भारताची पहिली जनगणना 1872 मध्ये झाली. त्यावेळी व्हाइसरॉय लॉर्ड मेयो होते.
- 10 वर्षांने जनगणना सुरुवात 1881 पासून लॉर्ड रिपन च्या काळात झाली.
- भारतात पहिली सार्वत्रिक जनगणना 1921 मध्ये झाले हे वर्ष महाविभाजन वर्ष मानतात.
- भारताचे पहिले लोकसंख्या धोरण 1976 मध्ये प्रसिद्ध.
- दुसरे लोकसंख्या धोरण 15 फेब्रुवारी, 2000 मध्ये सादर.
- 2011 ची जनगणना भारतातील 15 वी तर स्वातंत्र्यानंतर 7 वी तर 21 व्या शतकातील दुसरी होय.

जागतिक लोकसंख्या वाढीचे टप्पे :-

1804 - 1 अब्ज,	1927 - 2 अब्ज
1960 - 3 अब्ज,	1974 - 4 अब्ज
1987 - 5 अब्ज (11 जुलै, 1987 'जागतिक लोकसंख्या दिन' - UNDP)	
1999 - 6 अब्ज	2011 - 7 अब्ज
2024 - 8 अब्ज	

भारतात 1973 पासून NSSO कडून लोकसंख्येचे मापन केले जाते.

प्रशासकीय आकडे :-

राज्य / संघराज्य क्षेत्र - 35

जिल्हे - 640

उप-जिल्हे - 5924

शहरे - 7,938

गाव - 6.41 लाख

11 मे 2000 रोजी आस्था ह्या बालिकेच्या जन्माबरोबर भारताची लोकसंख्या 100 कोटी झाली.

प्रथम लोकसंख्या सप्ताह - 8 ते 15 ऑगस्ट, 1992.

NPR - राष्ट्रीय लोकसंख्या रजिस्टर - सुरुवात 2011 च्या जनगणनेत.

TOP 10 देश :-

1. चीन - 19.24%
2. भारत - 17.5%
3. USA - 4.45%
4. इंडोनेशिया - 3.49%
5. ब्राझील - 2.79%
6. पाक - 2.56%
7. नायजेरिया - 2.46%
8. बांगलादेश - 2.19%
9. रशिया - 1.97%
10. जपान - 1.75%

20 व्या शतकापासून भारताच्या लोकसंख्येच्या वाढीचा अभ्यास केल्यास असे दिसून येते की, 1901 पासून भारताची लोकसंख्या सतत वाढत गेली आहे.

१ मार्च २०११ च्या आकडेवारीनुसार (NSSO)

भारत -	१२१०१९३४२२ कोटी (१२१.०)
२००१ -	१०२८६१०३२८ (१०२.८६)
२००१-२०११	(१८.१ कोटी)

महाराष्ट्र -	११,२३,७४,३३३ कोटी (११.२४)
२००१ -	९,६८,७८,६२७ (९.६९)
२००१-२०११	(१.५५ कोटी)

२००१-२०११ (१८.१ कोटी)

सर्वाधिक लोकसंख्येचे राज्य	
राज्य	(कोटी)
१. उत्तर प्र.	१९.९८
२. महाराष्ट्र	११.२४
३. बिहार	१०.४१
४. प.बंगाल	९.१३
५. आंध्र प्र.	८.४६

सर्वाधिक लोकसंख्येचे जिल्हे	
जिल्हे	(लाख)
१. पुणे	९४.३
२. मुंबई उप	९३.५६
३. नवीन ठाणे	८०.७०
४. नाशिक	६१.०१
५. नागपूर	४६.५३

सर्वात कमी लोकसंख्येचे राज्य	
राज्य	(कोटी)
१. सिक्कीम	६.११
२. मिझोराम	१०.९७
३. अरुणा प्र.	१३.८३
४. गोवा	१४.५९
५. नागालँड	१९७९

सर्वात कमी लोकसंख्येचे जिल्हे	
जिल्हे	(लाख)
१. सिंधुदुर्ग	८.४९
२. गडचिरोली	१०.७२
३. हिंगोली	११.७७
४. वाशीम	११.९७
५. भंडारा	१२.००

भारत -	३८२ -	२०११ नुसार
	३२५ -	२००१ नुसार
२००१-११	वाढ शेकडा	१७.५

महाराष्ट्र-	३६५ Sq.Km.	२०११
	३१५ Sq.Km.	२००१ नुसार
२००१-११	५० बिंदुने वाढ	

भारत

सर्वाधिक घनतेचे राज्य	
राज्य	(चौ.कि.मी.)
१. बिहार	११०६
२. प.बंगाल	१०२८
३. केरळ	८६०
४. उ.प्रदेश	८२९
५. हरियाणा	५७३

सर्वात कमी घनतेचे राज्य	
राज्य	(चौ.कि.मी.)
१. अरुणाचल प्र.	१७
२. मिझोराम	५२
३. सिक्कीम	८६
४. मनिपूर	११५
५. नागालँड	११९

क्षेत्रे

सर्वाधिक घनतेचे राज्य	
कें.प्रदेश	(चौ.कि.मी.)
१. दिल्ली	११२९७
२. चंदीगड	९२५८
३. पुदुचेरी	२६०५
४. दीव दमण	२१७२
५. लक्षद्वीप	२०१५

सर्वात कमी घनतेचे राज्य	
कें.प्रदेश	(चौ.कि.मी.)
१. अरुणाचल प्र.	१७
२. अंदमान निकोबार	४६
३. मिझोराम	५२
४. सिक्कीम	८६
५. नागालँड	११९

महाराष्ट्र

सर्वाधिक घनतेचे जिल्हे	
राज्य	(चौ.कि.मी.)
१. मुंबई उप.	२०,९८०
२. मुंबई श.	१९,६५२
३. ठाणे	११५७
४. पुणे	६०३
५. कोल्हापूर	५०४

सर्वात कमी घनतेचे जिल्हे	
राज्य	(चौ.कि.मी.)
१. गडचिरोली	७४
२. सिंधुदुर्ग	१६३
३. चंद्रपूर	१९३
४. रत्नागिरी	१९७
५. यवतमाळ	२०४

हे लक्षात ठेवा :-

१. अतिविशेष दाट शहर	मुंबई उपनगर	२००००
२. अतिदाट शहर	नवीन ठाणे	११००
३. घनदाट शहर	पुणे व कोल्हापूर	५००-८००
४. दाट लोकवस्ती	नागपूर	४००-५००
५. मध्यम लोकवस्ती		३००-४००
६. साधारण लोकवस्ती		२५०-३००
७. कमी लोकवस्ती		२००-२५०

सर्वाधिक घनतेनुसार भारतातील शहरे

१. दिल्ली - २९२६०	६. बेंगलोर - १२०००
२. कलकत्ता - २२०००	७. अहमदाबाद - १२०००
३. मुंबई - २१०००	८. हैद्राबाद - १२०००
४. चेन्नई - १७०००	९. पुणे - ९४००
५. सुरत - १४०००	१०. कानपूर - ६९००

भारत - १४३ - २०११ नुसार
१३३ - २००१ नुसार
दशकीय वाढ - १०

महाराष्ट्र - १२९ - २०११ नुसार
१२२ - २००१ नुसार
दशकीय वाढ - ०७

सर्वाधिक लोकसंख्येचे राज्य

राज्य	
१. केरळ	१०८४
२. पदुचेरी	१०३७
३. तामिळनाडू	९९६
४. आंध्रप्रदेश	९९३
५. मणिपूर	९९२

सर्वाधिक लोकसंख्येचे जिल्हे

जिल्हे	
१. रत्नागिरी	११२२
२. सिंधुदुर्ग	१०३६
३. गोंदिया	९९९
४. सातारा	९८८
५. भंडारा	९८२

सर्वात कमी लोकसंख्येचे राज्य

राज्य	
१. हरियाणा	८७९
२. जम्मू काश्मिर	८८१
३. सिक्किम	८९०
४. पंजाब	८९५
५. यु.पी.	९१२

सर्वात कमी लोकसंख्येचे जिल्हे

जिल्हे	
१. मुंबई	८३२
२. मुंबई उपनगर	८६०
३. नवीन ठाणे	८९१
४. पुणे	९१५
५. बीड	९१६सवष

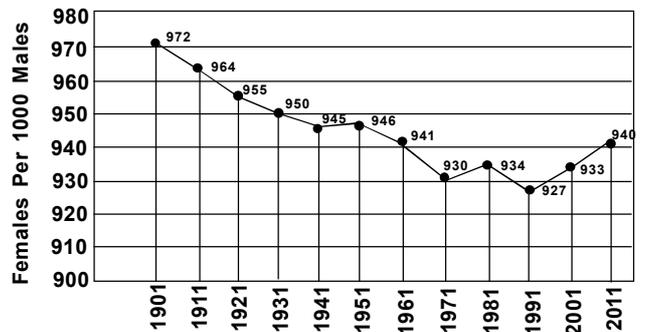
भारत

वर्ष	१९०१	१९५१	१९६१	१९७१	१९८१	१९९१	२००१	२०११
लिंग गुणोत्तर	९७२	९४६	९४१	९३०	९३४	९२७	९३३	९४३

२०११ नुसार

.....
स्त्रीया ५८.७४ कोटी
.....
पुरुष ६२.३१ कोटी
.....

Sex ratio in India : 1901 - 2011

भारत-लिंग-गुणोत्तर (१९०१-२०११)

४

जननदर आणि मृत्यूदर

जननदरावर विवाहाच्या वयाचा मोठा प्रभाव पडतो. भारतामध्ये विकसित राष्ट्रांच्या तुलनेत विवाहाचे वय कमी आहे. बालविवाह कायदा-१९२९ या कायद्यालाच शारदा कायदा म्हटले जाते. त्यामुळे बालविवाहाचे प्रमाण कमी झाले असले तरी अजूनही भारतामध्ये बालविवाह होतात. विशेषतः ग्रामीण भागात हे प्रमाण अधिक आहे.

वर्ष	जनन दर (प्रति हजार)	मृत्यू दर (प्रति हजार)
१९५०-१९५१	३९.९	२७.४
१९६०-१९६१	४१.७	२२.८
१९७०-१९७१	३६.९	१४.९
१९८०-१९८१	३३.९	१२.५
१९९०-१९९१	२९.५	९.८
२०००-२००१	२५.४	८.४
२०१०-२०११	२२.१	७.२

वाढत्या जन्मदराची कारणे

१. निरक्षरता
२. विवाहाची सार्वत्रिकता
३. विवाहाचे वय
४. मुलगाच हवा
५. संयुक्त कुटुंब पध्दती
६. शेतीवरील अवलंबित्व
७. दारिद्र्य
८. कुटुंब कल्याण कार्यक्रमविषयीचे अज्ञान

मृत्यूदर कमी होण्याचे कारणे

१. वैद्यकिय व आरोग्य सुविधांमध्ये वाढ
२. माता मृत्यूदर
३. बालमृत्यू दरातील घट
४. साक्षरतेचे झालेली वाढ
५. सकस आहार वापर
६. आपत्ती व्यवस्थापन
७. इतर घटक

५

आयुर्मान

भारतातील आयुर्मान (म्हणजेच व्यक्ती जन्मल्यावर किती वर्षे जगेल या संबंधीचा अंदाज) दर्शविले आहे.

भारतातील आयुर्मान (वर्षे)

कालमापन	पुरुष	स्त्रिया	सर्वसाधारण
१९११-२१	१९.४	२०.९	-
१९२१-३१	२६.९	२६.९	-
१९३१-४१	३२.१	३१.४	-
१९४१-५१	३२.४	३१.७	-
१९५१-६१	४१.९	४०.६	४१.२
१९६१-७१	४७.१	४५.६	४६.४
१९७१-८१	५४.१	५४.७	५४.०
२००१	६३.९	६६.९	६५.३
२०११-१५	६७.३	६९.६	-
२०१६-२० (Projected)	६८.८	७१.१	-
२०२१-२५ (Projected)	६९.८	७२.३	-

मानव विकास अहवाल २०२० नुसार भारताचे आयुर्मान ६८.३ वर्षे आहे.

भारत -	७४.०४%	२०११ नुसार
	६४.८४%	२००१ नुसार
ग्रामीण	६७.०८%	शहरी ८४.०१%
पुरुष	८०.०९%	स्त्री ६४.०६%

महाराष्ट्र -	८२.३४%	२०११ नुसार
		२००१ नुसार
ग्रामीण	७७.०%	शहरी ८८.०७%
पुरुष	८८.०४%	स्त्री ७५.०९%

सर्वाधिक साक्षरतेचे राज्य

राज्य	
१. केरळ	९४.०९
२. लक्षद्वीप	९१.८५
३. मिझोराम	९१.३३
४. गोवा	८८.०७
५. त्रिपुरा	८७.२२

सर्वात कमी साक्षरतेचे राज्य

राज्य	
१. बिहार	६१.०८
२. अरुणाचलप्रदेश	६५.३८
३. राजस्थान	६६.११
४. झारखंड	६६.४१
५. आंध्रप्रदेश	६७.०२

धर्मनिहाय साक्षरता - २०११

१. हिंदू	७३%
२. मुस्लिम	६९%
३. ख्रिश्चन	८५%
४. शिख	७५%
५. बौद्ध	८१%
६. जैन	९५%

सर्वाधिक साक्षरतेचे जिल्हे

जिल्हे	
१. मुंबई उपनगर	९०.९०
२. नागपूर	८९.५२
३. मुंबई	८८.४८
४. अमरावती	८८.२३

सर्वात कमी साक्षरतेचे जिल्हे

जिल्हे	
१. नंदूरबार	६३.०४
२. गडचिरोली	७०.५५
३. बीड	७३.५३
४. जालना	७३.६१

वर्ष आणि साक्षरता

इ.स.	%
१. १९५१	१८.३३
२. १९६१	२८.३०
३. १९७१	३४.४५
४. १९८१	४३.५७
५. १९९१	५२.२१
६. २००१	६४.०८
७. २०११	७३.००

७

अनुसूचित जमाती

२०११ नुसार -

अनुसूचित जमातीची संख्या -

१०, ४२, ८१, ०३४

एकूण लोकसंख्येच्या टक्केवारीनुसार

(८.६%)

ग्रामीण - ९.३८ कोटी

शहरी - १.०५ कोटी

२००१ ते २०११ - २३.७ % वाढ झाली आहे.

२००१ ते २०११ -

ग्रामीण वाढ - २१.३%

शहरी वाढ - ४९.७%

सर्वाधिक अनुसूचित जमाती

१.	मध्यप्रदेश	-	१४.६९
२.	महाराष्ट्र	-	१०.०८
३.	ओडिशा	-	९.२०
४.	राजस्थान	-	८.८६
५.	गुजरात	-	८.५५

सर्वात कमी अनुसूचित जमाती

१.	गोवा	-	१,४९,२७५ लाख
२.	सिक्किम	-	२.०६ लाख
३.	उत्तराखंड	-	२.९२ लाख
४.	हिमाचल प्रदेश	-	३.९२ लाख
५.	केरळ	-	४.८५ लाख

८

धर्मनिहाय लोकसंख्या

२०११ नुसार

धर्म	टक्केवारी	संख्या कोटी	धर्म	टक्केवारी	संख्या कोटी		
१.	हिंदु	७९.८%	१.६३	५.	बौद्ध	०.७%	०.५४
२.	मुस्लीम	१४.२%	१७.२२	६.	जैन	०.४%	०.४५
३.	ख्रिश्चन	२.३%	२.७८	७.	इतर	०.७%	०.७९
४.	शीख	१.७%	२.०८	८.	अघोषित	०.२%	०.२९

९

स्थलांतरीत लोकसंख्या - २०११

सर्वाधिक

१.	उत्तर प्रदेश
२.	महाराष्ट्र
३.	प.बंगाल
४.	आंध्र प्रदेश
५.	तामिळनाडू

सर्वात कमी

१.	लक्षद्वीप
२.	दीव-दमण
३.	दादरा नगर हवेली
४.	अंदमान निकोबार
५.	सिक्किम

सध्याचे स्थलांतरण -

ग्रामीण २२.५८ कोटी

शहरी ८.२६ कोटी

स्थलांतरीत लोकसंख्या -

२०११ -

४५.३६ कोटी

राष्ट्रीय लोकसंख्या धोरण १९७६

१. पाचव्या पंचवार्षिक योजनाकाळात तत्कालीन आरोग्य व कुटुंबकल्याणमंत्री श्री.करणसिंग यांनी १६ एप्रिल १९७६ ला पहिल्या राष्ट्रीय लोकसंख्या धोरणाची घोषणा केली. आणीबाणीच्या काळात जाहीर झालेल्या या धोरणाची त्यावेळी बरीच चर्चा झाली.

२. या धोरणान्वये -

अ. लग्नाचे वय पुरुष व स्त्रियांमध्ये अनुक्रमे २१ व १८ वर्षे करण्यासाठी कायदेशिर तरतूद करण्याचा निर्णय घेण्यात आला.

ब. कुपोषण व स्त्री साक्षरता वाढविण्यावर भर देण्यात आला.

क. कुटुंबनियोजनासाठी वित्तीय मदत देण्याचा निर्णय घेण्यात आला. यासाठी कुटुंबनियोजन शस्त्रक्रिया करणाऱ्या स्त्री किंवा पुरुषाला शस्त्रक्रिया २ अपत्यानंतर केल्यास १५० रु., ३ अपत्यानंतर केल्यास १०० रु. आणि त्यापेक्षा जास्त अपत्यानंतर केल्यास ७० रु. मदत दिली जावू लागली. एकट्या १९७६-७७ मध्ये सुमारे ८२.६ लाख कुटुंबनियोजनाच्या शस्त्रक्रिया झाल्यामुळे आणीबाणीच्या काळात तो एक खरमरीत विषय होता.

ड. लोकसंख्येची मूल्ये रुजविण्याचा व लहान कुटुंबाचा तत्वाचा प्रसार करण्यात आला. यासाठी प्रसारमाध्यमांचा प्रभावी वापर करण्याचा निर्णय घेण्यात आला.

इ. सहाव्या योजनेअखेर जन्मदर २५ करण्याचे लक्ष्य ठरविण्यात आले.

एफ. सहाव्या योजनेअखेर लोकसंख्यावाढीचा वार्षिक सरासरी वृद्धीदर १.४% पर्यंत खाली आणण्याचे लक्ष्य ठरविण्यात आले.

जी. लोकसभेतील जागांचे वाटप करताना १९७१ ची जनगणना विचारात घेतली जाई. ४२ व्या घटनादुरुस्तीने हा आधार २००१ पर्यंत करण्यात आला. केरळ, तामिळनाडूसारख्या राज्यांनी लोकसंख्या नियंत्रणाचे कार्यक्रम चांगले राबविल्याने त्यांच्या लोकसभा जागांच्या संख्येवर परिणाम नको म्हणून हा निर्णय घेण्यात आला.

१. राष्ट्रीय लोकसंख्या धोरण २०००

१. १९९१ मधील जनगणनेची आकडेवारी बाहेर आल्यानंतर त्यावरउपाय म्हणून १९९२ मध्ये श्री.करुणाकरन यांच्या अध्यक्षतेखाली एक समिती स्थापन करण्यात आली होती. या समितीने नवीन लोकसंख्या धोरण जाहीर करण्याची शिफारस केली. शासनाने फक्त धोरणात्मक घोषणा न करता तिच्या अंमलबजावणीसाठी धोरणात्मक कार्यक्रम राबविण्याचा सल्ला या समितीने दिला.

२. १९९३ मध्ये वरील सूचनेनुसार डॉ.एम.एस.स्वामिनाथन यांच्या अध्यक्षतेखाली एक तज्ज्ञ दल स्थापन करण्यात आले. या तज्ज्ञ दलाने नवीन धोरणाचा मसुदा तयार केला. हा मसुदा संसदेत संमत झाला आणि १५ फेब्रुवारी २००० ला (दुसरे) राष्ट्रीय लोकसंख्या धोरण जाहीर करण्यात आले. याचकाळात १९९७ मध्ये आंध्रप्रदेश, १९९९ मध्ये राजस्थान, २००० मध्ये मध्यप्रदेश यांनी त्या त्या राज्यांमध्ये राज्य लोकसंख्या धोरणही जाहीर केले.

३. धोरणाची उद्दिष्टे :

१. शिशूमृत्यू दर ३०(१००० प्रति) पेक्षा कमी आणणे.

२. माता मृत्यूदर (१,००,००० मातामागे) १०० पेक्षा कमी करणे.

३. दोन मुलांच्या छोट्या कुटुंबास प्रोत्साहन देणे.

४. सुरक्षित गर्भपात सुविधांमध्ये वाढ करणे.

५. १४ वर्षापर्यंतच्या मुलांना शिक्षण मोफत आणि सक्तीचे देणे.

राष्ट्रीय आरोग्य धोरण - १९८३

लक्ष्य

उपाय

१. राष्ट्रीय आरोग्य धोरणानुसार २००० पर्यंत जन्मदर २१ करणे
२. मृत्यूदर ९ करणे
३. निव्वळ प्रजननदर १ पर्यंत आणणे.
४. शिशू मृत्यूदर ६० (प्रति १०००) पेक्षा कमी करणे.
५. शिक्षण व्यवस्थेत लोकसंख्या शिक्षणाची ओळख करून देणे.

१. कुटुंब नियोजनसंबंधी जागरूकता वाढीसाठी प्रेरणा कार्यक्रमांतर्गत शहर व गावोगावी समाचार पत्र, रेडिओ, टी.व्ही., सिनेमा इ. माध्यमाद्वारे प्रचार करण्यात आला.
२. ग्रामीण व शहरी लोकसंख्येला गर्भनिरोधक संबंधी माहिती पुरविणे.
३. नसबंदी करणाऱ्या व्यक्तींना रोख स्वरूपात रक्कम उपलब्ध करून देणे.

भारतीय लोकसंख्या अंदाज (२०२६)

राष्ट्रीय लोकसंख्या आयोगाने लोकसंख्या अंदाजाच्या अहवाल २००६ मध्ये सादर केला.

अंदाज पुढीलप्रमाणे -

१. भारताची लोकसंख्या २००१ मध्ये १०२.९ कोटींवरून २०२६ मध्ये १४० कोटी होईल. (प्रती वर्ष १.२% दराने)
२. २००१-२०२६ मध्ये लोकसंख्या घनता ३१३ वरून ४२६ प्रतिवर्ग कि.मी. होईल.
३. २००१-२०२६ मध्ये कार्यकारी वयोगटातील (१५-६० वर्ष) लोकसंख्या २५ वर्षांमध्ये ६०.१% वरून ६८.४% होईल.
४. २००१-२०२६ मध्ये कार्यकारी वयोगटातील (१५-६० वर्ष) लोकसंख्या २५ वर्षांमध्ये ६०.१% वरून ६८.४% होईल.
५. २००१-२०२६ मध्ये शिशू लोकसंख्या (वयवर्ष ०-१४) ३५.३% वरून कमी होवून २३.३% होईल.
६. २००१-२०२६ मध्ये शहरी लोकसंख्या २८.६ कोटींवरून ४६.८ कोटी होईल.

राष्ट्रीय लोकसंख्या आयोग - २०००

पंतप्रधान राष्ट्रीय लोकसंख्या आयोगाचे अध्यक्ष असतील. तसेच, सर्व राज्यांचे मुख्यमंत्री, केंद्रीय कुटुंब कल्याण मंत्रालयाचे मंत्री, संबंधित विभागाचे केंद्रीय मंत्री, सुप्रतिष्ठित लोकसंख्या शास्त्रज्ञ, सार्वजनिक आरोग्य क्षेत्रातील प्रशासक, स्वयंसेवी संस्था सदस्य असतील. कुटुंब कल्याण मंत्रालयाद्वारे राष्ट्रीय लोकसंख्या आयोगासाठी सचिवालय उपलब्ध केले जाईल.

११ मे २००० रोजी त्यावेळी असणारे पंतप्रधान अटल बिहारी वाजपेयी यांच्या अध्यक्षतेखाली १०० सदस्य असणारा लोकसंख्या आयोग स्थापन करण्यात आला. ११ मे २००० रोजी भारताच्या लोकसंख्येने १०० कोटी चा टप्पा ओलांडला. लोकसंख्या वाढ रोखून लोकसंख्या स्थिर करण्याचे उद्दिष्ट राष्ट्रीय लोकसंख्या आयोगाने निश्चित केले.

शहरी - ग्रामीण लोकसंख्या %

वर्षे	शहरी	ग्रामीण
१९५१	१७.२९	८२.७१
१९६१	१७.९७	८२.०३
१९७१	१९.९१	८०.०९
१९८१	२३.३४	७६.६६
१९९१	२५.७१	७४.२९
२००१	२७.८१	७२.१९
२०११	३१.१४	६८.८६

लोकसंख्या मापणाचे परिमाणे / सूत्रे

१. ठोबळ जन्मदर (CBR) : $\frac{१ \text{ वर्षात जन्म झालेल्या अर्भकाची संख्या}}{\text{एकूण लोकसंख्या}} \times 1000$

२. ठोबळ मृत्यूदर (CDR) : $\frac{\text{विशिष्ट प्रदेशातील संपुर्ण वर्षातील एकूण मृत्यु}}{\text{त्या प्रदेशाची वर्षमध्यास असलेली लोकसंख्या}} \times 1000$

३. जनन दर : $\frac{\text{जन्माला येणाऱ्या बालकांची संख्या}}{\text{जननक्षम वयातील स्त्रियांची संख्या}} \times 1000$

४. लोकसंख्या वृद्धीदर : $\frac{\text{मागील दशकातील लोकसंख्या}}{\text{चालू दशकातील लोकसंख्या}} \times 1000$

५. लोकसंख्येची घनता : $\frac{\text{लोकसंख्या}}{\text{प्रदेशाचे क्षेत्रफळ}}$

६. लिंग गुणोत्तर : $\frac{\text{स्त्रियांची संख्या (F)}}{\text{पुरुषांची संख्या (M)}} \times 1000$

७. स्थलांतर : $\frac{\text{स्थलांतरीत व्यक्तींची संख्या}}{\text{एकूण लोकसंख्या}} \times 1000$

भारतातील लोकांची वयोगटानुसार विभागणी

वर्ष	० ते १४ वर्षे	१५ ते ६० वर्षे	६० वर्षांपेक्षा अधिक
1911	38.8	60.2	1.0
1921	39.2	59.6	1.2
1931	38.3	60.2	1.5
1961	41.0	53.3	5.7
1971	41.4	53.4	5.2
1981	39.7	54.1	6.2
1991	36.5	57.1	6.4
2001	35.6	58.2	6.3
2011	32.0	60.8	7.2

संदर्भ - इंडियन इकॉनॉमी, दत्त आणि सुंदरम्, ७२ वी आवृत्ती

बालिका-बालकांचे लिंग-गुणोत्तर (०-६ वर्ष) (२०११) अंतिम आकडेवारी

- * बालिका-बालकांत लिंग-गुणोत्तर सर्वात जास्त असणारी क्षेत्रे :- ,
अंदमान आणि निकोबार- ९६८, पुदुचेरी - ९६७, दादरा आणि नगर हवेली - ९२६,
- * बालिका-बालकांत लिंग-गुणोत्तर सर्वात पहिली तीन राज्ये :-
अरुणाचल प्रदेश- ९७२, मेघालय - ९७०, मिझोराम - ९७०
- * बालिका-बालकांत लिंग-गुणोत्तर सर्वात कमी असणारी तीन राज्ये :-
हरियाणा - ८३४, पंजाब ८४६, जम्मू-काश्मिर-८६२
- * बालिका-बालकांत लिंग-गुणोत्तर सर्वात कमी असणारी तीन केंद्रशासीत प्रदेश:-
दिल्ली-८६६, चंदीगड-८८०, लक्षद्वीप-९११